

Eteläläpin fonologian pulmia

GUSTAV HASSELBRINK *Alternative Analyses of the Phonemic System in Central South-Lappish*. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 49. The Hague 1965. 61 s.

Eteläläpin foneemianalyysin vaikeimpia ongelmia on palataalisuuden ja velaaraisuuden aiheuttamien oppositioiden jäsentäminen foneemisysteemiin. Sekä konsonantit että vokaalit voivat palataalistua tai velaaristua, mutta sanassa peräkkäiset äänneet ovat tietyllä tavalla kvalitatiivisesti toisistaan riippuvia. Niinpä jos ensi tavun vokaali on kokonaan tai loppuosaltaan palataalistunut, on myös seuraava konsonantisto palataalistunut. Tästä taas seuraa, että toisen tavun vokaalikin on palataalistunut. Ensi tavun vokaalin tai sen alkuosan palataalisuus tai velaaraisuus puolestaan vaikuttaa sanan alkukonsonantin kvaliteettiin. Palataalisen ja velaarisen kvaliteetin välillä vallitsee fonologinen oppositio, mutta tutkijan on vaikea ratkaista, onko se distinktiivinen konsonantistossa ja redundantti vokaaliosassa vai päinvastoin. Joissakin murteissa ratkaisua helpottaa se, että oppositio akustisestikin selvästi keskittyy joko konsonantistoon tai vokaaliosaan. Knut Bergsland katsoo Rörosin murteen foneemijärjestelmässä konsonanttien etisyyden tai takaisuuden distinktiiviseksi. Tämän suuntaisen ratkaisun esitti myös Gustav Hasselbrink — tosin varauksin — yhdeksännessä kansainvälisessä lingvistikongressissa v. 1962 pitämässään esitelmässä »The

Phonemic Pattern of South-Lappish». Hän huomautti kuitenkin, että miltei yhtä hyvin voitaisiin katsoa kyseiset vokaalikvaliteetit foneemeiksi ja konsonanttien palataalistuneet ja velaaristuneet kvaliteetit vokaalifoneemien ehdollistamiksi allofoneiksi.

V. 1965 ilmestyneessä tutkimuksessaan Hasselbrink palaa tähän kysymykseen. Hän rajoittuu tarkastelussaan keski-eteläläppiin, erityisesti Vilhelminan pitäjässä Ruotsissa puhuttavaan murteeseen, jota hän on käsitellyt eräissä aikaisemmissakin tutkimuksissaan. Tämän murteen foneemisysteemistä hän esittää kolme vaihtoehtoista analyysia, joista ensimmäisen mukaan palatalisaatio ja velarisaatio ovat distinktiivisiä konsonantistossa, toisen mukaan vokaaliosassa, ja kolmannen mukaan ne ovat suprasegmentaalisia foneemeja. Ennen vaihtoehtoisten analyysien esittämistä Hasselbrink johdattaa lukijan aiheeseensa tarjoamalla tiiviin (19 s.) mutta riittävän yksityiskohtaisen katsauksen murteen transkriptioon ja fonetiikkaan. Erityisessä luvussa käsitellään metafoonia, eteläläpin fonologian keskeistä ilmiötä. Metafoonia ei koske ainoastaan vokaaliosaa, vaan myös seuraavaa konsonantistoa. Hasselbrink lähtee seitsemästä perussarjasta (base series), *i-*, *ie-*,

a-, *aa-*, *u-*, *uo-* ja *oa-*sarjasta, joihin vokaalit metafonian tuotteina kuuluvat. Paitsi diakronisin menetelmin perussarjat voidaan saada selville myös tarkastelemalla metafonian ulkopuolelle jääviä yksitavuisia vartaloita ja luonnollisesti saman sanan eri taivutusmuotoja vertailemalla. Ilmeisesti myös generatiivinen fonologia lähtisi tällaisista perussarjoista. Historialliselta kannalta on huomattava, että vanha *ee*-sarja (=1pN *eä*, *e*) on sulautunut *ie*-sarjaan lukuunottamatta eräitä yksitavuisia sanoja, kuten /l,eeb/ 'olen', ja vanhasta *o*-sarjasta (= 1pN etym. lyhyt *o*) on vain jäänteitä. Kuhunkin perussarjaan kuuluu periaatteessa viisi metafonian tuottamaa varianttia, esim. *a*-sarjaan (=1pN *ä*) /e, i, e a u/ (pilkku vokaalimerkin jäljessä tarkoittaa, että vokaali palataalistuu loppua kohti). Monet variantteista ovat itsenäistyneet foneemeiksi jälkitavujen vokaalioppositioiden tasoitumisen vuoksi.

Ensimmäinen vaihtoehtoisista analyysista, konsonantiston palatalisaation ja velarisaation distinktiivisyyteen perustuva, johtaa 44 foneemia käsittävään konsonanttisysteemiin. Rakenteeltaan järjestelmä on kuitenkin suhteellisen yksinkertainen, sillä se muodostuu kahdesta paralleelisesta, 22 foneemia käsittävästä osasysteemistä, joista toinen on palataalistunut ja toinen velaaristunut. Vokaalisysteemiin kuuluu painollisessa tavussa 14 foneemia, painollista tavua seuraavassa tavussa kuusi foneemia ja muissa tavuissa vain kaksi. Huomattava osa metafonian tuloksena syntyneistä vokaalikvaliteeteista tulee viereisten konsonanttien palataalistuneisuudesta tai velaaristuneisuudesta riippuviksi allofoneiksi.

Vokaalien palatalisaation ja velarisaation distinktiivisyyteen perustuvan analyysin tuloksena saadaan konsonantifoneemeja 22, vokaalifoneemeja painolliseen tavuun 20, seuraavaan tavuun kahdeksan ja muihin tavuihin kaksi. Tässäkään systeemissä eivät kaikki 30

ensi tavun erilaista vokaalia ole foneemeja, vaan osa on toisen tavun vokaalin ehdollistamia allofoneja.

Jos palatalisaatio ja velarisaatio irrotetaan erityisiksi suprasegmentaalisiksi foneemeiksi, niin kuin Hasselbrink menettelee kolmannessa vaihtoehdossaan, päästään pienimmällä foneemien lukumäärällä. Segmentaalisiin foneemeihin kuuluu 22 konsonanttia, painollisessa tavussa 14 vokaalia, seuraavassa tavussa kuusi ja muissa tavuissa kaksi. Suprasegmentaalisia foneemeja on neljä. Suprasegmentaalisten foneemien transkriboinnissa Hasselbrink päätyy painollisen tavun vokaalin jälkeen sijoitettaviin merkkeihin: /,/ = palataalinen sektio, esim. /gie, seme/ 'vetäminen'; /:/ = velaaristunut sektio (alkuosa palataalinen, velaaristuu loppua kohti), esim. /gie, seme/ 'kiertänyt, kiertäminen'; velaarisella sektiolla ei ole erityistä merkkiä, esim. /boedeme/ 'tullut'; /./ = palataalistunut sektio (alkuosa velaarinen, palataalistuu loppua kohti), esim. /boe, deme/ 'tuleminen'. Suprasegmentaalisen foneemin vaikutus ulottuu painollisen tavun alusta seuraavan tavun loppuun. Painoton kolmas tavu on neutraali. Neli- ja useampitavuiset sanat jakautuvat kahteen tai useampaan kaksi- tai kolmitavuisen sektion.

Kaikilla kolmella vaihtoehdolla on omat etunsa ja haittansa. Ensimmäinen on typografisesti yksinkertaisin, mutta aiheuttaa vaikeuksia ennen kaikkea vokaalialkuissa sanoissa, ellei hyväksytä palatalisaation merkin sijoittamista vokaalin eteen, esim. /,eeg,e/ 'omaisuus', vrt. /eelg,ij/ 'alkoi', jossa /ee/:n alkuosa on velaarinen. Ratkaisu ei ole systeemin kannalta johdonmukainen, mutta käytännössä varsin näppärä, mitä osoittaa sekin, että Hasselbrink itse soveltaa sitä kirjansa alkupuolen »väliaikaisessa» transkriptiossa. Toinen vaihtoehto on kenties havainnollisin ja helppo lukea, mutta vaatii runsaan vokaaliston taakia useita tavallisiin eurooppalaisiin kirjaimistoihin kuulumattomia merkke-

jä. Viimeinen analyysi vastaa ehdottomasti parhaiten foneettista todellisuutta. Kysymys on vain siitä, kuinka suprasegmentaaliset foneemit sopivimmin kuvataan transkriptiossa. Hasselbrinkin ehdottama merkintätapa vaikuttaa onnistuneelta. Se on typografisesti yksinkertainen. Tarvittavat kolme merkkiä /, , / ovat valmiina useimmissa kirjoituskonemalleissakin. Teknisesti olisi vielä mukavampaa, jos merkit sijoitetaisiin rivin ylälaitaan, koska aksentti-merkkejä ei lapissa tarvita, mutta nähtävästi tekijä on halunnut varmistaa aksenttimerkkien kaltaisten palatalisaation ja velarisaaion merkkien erottumisen aksenttimerkeistä. Ihanteellisena olisi tietysti pidettävä sitä, että niinkin pitkän kuin kahden tavun jakson yli ulottuvia suprasegmentaalisia foneemeja voitaisiin merkitä jollakin niiden epälineaarisuutta paremmin kuvaavalla tavalla kuin segmentaalisten foneemien väliin sijoitettavilla merkeillä, mutta lienee vaikeaa keksiä mitään käytännöllistä ratkaisua.

Kaikissa vaihtoehdoissa jäävät vaille lopullista ratkaisua palataalikonsonantit /ʃ č j ń/ ja niiden aiheuttama viereisten vokaalien palataalistuminen. Nämä konsonantit ovat kaikissa asemissa palataalisia, mutta Hasselbrinkin mukaan niissä kuitenkin ilmenee velaaristuneen

ja ei-velaaristuneen välinen oppositio, mikä vastaa muissa konsonanteissa ilmevästi palataalistuneen ja velaaristuneen välistä oppositiota. Palataalikonsonantin vieressä saattaa odotettavan velaarisen tai velaaristuneen vokaalin asemesta esiintyä palataalinen tai palataalistunut vokaali, esim. /vuoŋele/ [vuoŋɛlə] ~ [vuoŋele] 'kaksi ja puoli -vuotias naarasporo'. Mistään sen kummempaa kuin opposition neutraloitumisesta tässä tuskin kuitenkaan on kysymys. Tähän viittaa tekijäkin (s. 43), mutta jättää varovasti kysymyksen vielä avoimeksi.

Hasselbrinkin tutkimuksille on luonteenomaista mallikelpoisen selkeä esitystapa. Aiheen vaikeudesta huolimatta »Alternative Analyses» on suhteellisen helposti luettavaa tekstiä. Tekijän väivännäkö tutkimuksensa rakenteen ja muodon viimeistelyssä koituu lukijan eduksi. Hasselbrinkin asiallisen tiivistä ja täsmällistä esitystä seurattessaan antaa helposti anteeksi muutamat painovirheet ja pikku lipsahdukset (esim. s. 7, r. 8 ylh. »quality» pro »quantity»; s. 22, r. 5 alh. »2 du» pro »3 du», r. 3 alh. »2 pl» pro »1 pl»; s. 25, r. 6 ylh. »Ablaut» pro »Umlaut»). Metodiselta kannalta Hasselbrinkin tutkimus ansaitsee muutenkin kuin lappologien huomion.

MIKKO KORHONEN